

NORMA (NA) ČTENÁŘE

Kateřina HOMOLOVÁ

Abstrakt:

Text příspěvku je koncipován jako vhled do problematiky noremnosti v oblasti dětského čtenářství a čtenářství dospívajících. Rovněž v této sféře lidského jednání a uvažování o něm byly a jsou platné určité hodnoty a z nich vycházející normy, které více či méně zjevně vystupovaly na povrch a zhmotňovaly se. Nejčastěji v závislosti na měnícím se pohledu na četbu a její vliv na osobnost dítěte a dospívajícího. Při odhalování „norem (na) čtenáře“ vykrytalizovaných v první polovině 20. století jsme se zaměřili na výzkumné reflexe zájmové četby dětí a dospívajících a na její soudobá hodnocení.

Klíčová slova:

čtenář, nečtenář, děti, dospívající, zájmová četba, výzkum, hodnota, norma, první polovina 20. století

Norma úvodní: čtenář a nečtenář

Čtenář je nejen osoba aktuálně čtoucí, jevící zájem o četbu a deklarující tento svůj osobnostní rys, ale také kategorie vytvořená jako souhrn kvantitativních a kvalitativních charakteristik. Tento přístup je snad dnes překračován a snad i kriticky „souzen“, přesto lze vysledovat jeho silnou zakořeněnost v uvažování o čtení dětí a dospívajících.

„Norma *na* čtenáře“ tedy říká, že dítě nebo dospívající čte se zájmem hodnotné a esteticky i ideově kvalitní tituly, vyhledává je a umí prožívat. Osobní „norma čtenáře“ jakožto odraz subjektivních a antropologicky konstantních postojů a zájmů nemusí být v tomto ohledu reflektována, není vždy žádoucí a jako taková jen velmi opatrně vstupovala do pozitivních hodnot uvažování o profilu dětského či dospívajícího čtenáře.

Nečíst se – namnoze v podání dospělých a již „uvědomělých“ čtenářů – dotýká týchž významových rovin. Není to „jen“ neochota či nechut' sáhnout po knize pro získání informací nebo pro pobavení, tedy nečíst ve smyslu „nepraktikovat čtení“ a nečíst nic. Postupně se však rozšířila konvenční (dospělá) představa o nečtenářství také na konzumaci pokleslé, brakové, tedy vysoce produktivní a kritikou často neuznávané literatury – od dobrodružných povídek a románů přes dívčí četbu, horory až po inflační tituly novodobého fenoménu fantasy. Nečíst tedy rovněž znamená *nečíst dobré*.

Inspirováni pohledem na výsledky četných průzkumů (souhrnně publikováno in Kurka, Jedlička, 1965) zjišťujících čtenářské zájmy a preference dospívajících v první polovině 20. stoletím chceme ukázat, že ve vztahu normy na čtenáře a osobních hodnot (a norem) „živých“ čtenářů šlo a jde o setrvačný problém.

Četba v normě a mimo normu do r. 1918

Data získaná F. Jaruškem (1896) a publikovaná nadvakrát v časopise Komenský jsou první nalezenou zprávou o oblíbě určitých knih u jednoho typu českých čtenářů – u školních dětí. Jarušek dělí žáky do tří věkových stupňů: nižšího (do 9 let), prostředního (9–12 let) a

vyššího (12–14 let). Jmenuje pak nejoblíbenější tituly dospívajících a hodnotí, že četba Podlipské, Krásnohorské a Dolenského či Třebízského ustupuje románům Defoa a Verna, lidové četbě v podání J.K. Hraše a J.F. Anderlíka. Spojovacím znakem četby dospívajících je tedy prvek napětí a dobrodružnosti.

Kolem roku 1900 se objevuje řada prací, které jsou věnovány významu četby. Společnost a zejména mladí lidé jsou nabádáni k „zušlechtování se četbou“. Práce K. Svobodové *Četbou k uvědomění* (1903) dobře ukazuje tehdejší nazírání na četbu. Svobodová spojuje četbu se vzděláním a apeluje na potřebu stálého „dozoru“ nad dětským čtenářstvím.

V interpretaci výsledků ankety Č. Pozdníka (1904) uveřejněné ve Vilímkově Kalendáři Malého čtenáře na školní rok 1906/7 se poprvé setkáváme s cíleným průzkumem čtenářských zájmů, s nimiž by stanovování čtenářských doporučených seznamů mohlo počítat. Také zde autor zjistil primární orientaci na dobrodružství, které je s odstupem následováno knihami s historickou tematikou, klasickou a naučně historickou literaturou.

V Pedagogických rozhledech XXV. otiskl v letech 1911–1912 ve dvou pokračováních svou studii s názvem Výzkum žactva F. Čáda, v níž se v jednom z oddílů zabývá i četbou a jejím vlivem na mladou osobnost. Čáda však uveřejňuje jen výsledky tří rozhovorů, z nichž vyplývá, že 12 a 13leté žákyně nečtou buď vůbec, nebo se zajímají pouze o zábavné či sentimentální knihy.

Nad názory žáků uvažuje rovněž V. Beneš v práci *Dětské čtenáře* (publikováno v renomovaných časopisech pro knihovnickou praxi Česká osvěta III/1907, Česká osvěta IV/1908, Pedagogické rozhledy XXII/1909). Autor zadal tento úkol: „Napiš, cos kdy četl, jak jsi četl, co o tom soudíš“. Anketa se týkala žáků mezi 11 a 14 lety a z jejích výsledků je možno zjistit mimo jiné zájem o četbu podle žánrů. Ačkoli byli nejvíce uváděni tzv. vážní autoři, a byla tedy úspěšně dodržena „norma na čtenáře“, v součtu vítězí indiánky a tzv. pochybní autoři, kalendáře, krváky a krejcarové pohádky, tzn. populárnější varianta mladého čtenářství (ale zároveň i oficiálního nečtenářství).

Obdobnou metodiku zvolil i A. Rambousek, když položil 14–18letým žákům otázku, kolik knih kdo podržel v paměti. Výsledky průzkumu, který autor publikoval pod názvem *Z četby žactva škol pokračovacích* (publikováno v Pedagogických rozhledech XX/1906-7), nejsou nijak oslňující – téměř polovina z 163 dotazovaných žáků se buď rozpomněla jen na jedinou knihu, nebo si nevybavila knihu žádnou (ty označil Rambousek za nečtenáře). Mezi nejoblíbenějšími spisovateli jsou pak již tradičně J. Verne, K. May a autoři cestopisů. V popředí je tak stále literatura líčící dobrodružství.

V tomto období se setkáváme i s úvahami o motivaci dětí a mladých lidí pro četbu obecně a pro výběr určitých literárních druhů a žánrů. Takto postupuje a jedny z prvních závěrů k této otázce poskytuje F. Pražák ve stati *Literatura a děti* (Pedagogické rozhledy XXVI/1912-13). Průzkum nebyl velký svým vzorkem, Pražák se dotazoval jen 52 žáků ve věku 10–14 let, a také nejasnými závěry je jeho validita nízká, ovšem ukázal nutnost uvažovat o dětském čtenáři v širších souvislostech sociálního prostředí a jeho výchovného působení. Pražák rovněž uvažuje o tématech, která jsou pro dospívající čtenáře atraktivní. To podporuje zejména zájem mladých čtenářů o časopiseckou produkci, kalendáře a krvavé romány.

Hranice myšlené i rámcovými přehledy publikací zachycené noremností platné pro čtení mladé generace prvních let 20. století je v tomto období teprve nově systematicky zjišťována a vedena v intencích mírné tolerance k vývojovému rozměru čtenářství dětí a dospívajících. Norma je poměrně benevolentní, ustavuje se. Proto se o čtenářích hovoří jako o všech, kteří knihu (nebo časopis) znají a vzali aspoň jednou do ruky, o nečtenářích pouze jako o těch, kteří si nevybaví název knihy nebo na existenci tohoto média nereagují.

Zrod oficiálního sváru vnější a vnitřní čtenářské normy (situace do r. 1945)

V následujících letech se situace v oblasti dětského čtenářství, jeho role a místa v životě dětí a dospívajících přirostuje. Také zde vycházíme z reflexí dobových šetření. Průzkumy a výzkumy čtenářství se po vzniku Československé republiky soustřeďovaly na podobné otázky jako dříve. Jen pohled na jejich výsledky začíná být jiný. Později dokonce velmi.

Některé z provedených sond, jako například anketa K. Svobody *K sebezpozorování žáků 11–14letých* (publikováno v *Pedagogických rozhledech* XXXI/1921), opět uváděly do čtenářské sebereflexe mladých. Svoboda mezi oblíbenou četbou 450 žáků zjistil na předních příčkách u chlapců Mayovky, Verneovky, buffalobilky, detektivní povídky a cestopisy, u dívek pak dominuje Čarská. Ve vyšších ročnících pak dobrodružnou četbu vytlačuje – z hlediska sledovaných oficiálních norem úspěšně – četba doporučovaná ve škole (např. Rais, Jirásek). Svoboda shrnuje, že v čele zájmu školních dětí je především četba knih, které jsou v rozporu s názorem školy.

Zájemový dotazník otištěný v *České osvětě* (XIX/1922–23) adresovaný 610 žákům 10–14letým snad poprvé zjišťoval frekvenci četby zábavných knih. Mladí dospívající čtou denně nebo aspoň dvakrát týdně své oblíbené knihy, jimiž jsou – s četnostmi přesahující 100 – převážně romány (Jirásek, Třebízský a Němcová) a cestopisy, následují básně, pohádky (u mladších žáků) a naučná literatura. Až další místa pak obsadily indiánky a detektivky. Z četby časopisů se na prvním místě umístila obliba humoristických listů, na druhém Malý čtenář a na třetím místě sportovní listy (s převahou chlapeckých preferencí).

Tomuto zjištění odpovídají i dílčí závěry následně psaných prací. V *Dědictví Komenského* byl publikován L. Bradáčové *Výzkum vývoje mravního cítění českého žáka na podkladě jeho zájmů* (1925). V přehledu volnočasových aktivit vítězí četba, jejíž motivací je shodně zábava a poučení, a žánrová skladba taktéž odpovídá výše uvedenému. *Příspěvek o psychologii a pedagogice puberty českého dítěte* (1927) J. Apetaura zdůrazňuje v motivaci k četbě (zde u učedníků a učednic) spíše složku zábavnou, když zjišťuje jako nejoblíbenější žánry zamilované a dívčí romány, indiánky a detektivky, pak až historické romány, které jsou v zápětí stíhány četbou detektivek.

Na konci 30. let 20. století (v letech 1938–1939) byl proveden J. Součkem výzkum zájmů velkoměstských dětí ve věku 11–14 let navštěvujících měšťanské školy. Nejrozšířenějšími zájmy dospívajících jsou sport a kino, čtení zajímá podstatně méně žáků. Mezi dospívajícími z tohoto výzkumu se vyskytovali buďto hltaví čtenáři laciných dobrodružných a detektivních knih, nebo naopak děti bez jakéhokoli zájmu o četbu.

O četbu a čtenářství dětí a dospívajících se intenzivně zajímají rovněž četní psychologové (angažovaní zejména v hnutí reformní pedagogiky). Teorii dětského čtenářen určuje *Psychologie čtenáře* (1929) od Jaroslava Frey nebo další z řady zásadnějších publikací *Anketa o dětské četbě* (1930) M. Poppeové. Na tyto přístupy má určující vliv Rubakinova bibliopsychologie a takto modelovaný vztah k literatuře, knihám a čtenáři.

Zvláště v pojetí J. Freye je dětský čtenář nesvéprávnou bytostí, která je vydána napospas četbě nebezpečných knih ohrožujících jeho osobnost a charakter (zejména v *Boji o pohádku*, 1942). Tento horlivý a v pozdějších letech vysloveně zapálený knihovník opakovaně zdůrazňoval potřebu systematického plánování četby a nutnost stanovení pevných norem na formování čtenáře od nejužšího věku (srov. Šámal, 2009).

Četba je tedy i v tomto období výrazným zájmem dětí a dospívajících. Ne vždy však jde o četbu školou a stále častěji také knihovnou „uznávanou“, dominuje braková četba pro vzrušení (líbí se napínavost, cowboyové, střelení, divokost, chytrost) a zábavu (humor a vtip). Zdrojem získávání knih jsou zejména kamarádi, známí a širší rodina.

Mezi *normou na čtenáře* a *osobní normou čtenářskou* (dětí, dospívajících) se začínají systematicky rozvírat nůžky. Aktivizují se školy, knihovny i státní podniky. Ukazuje se silící volání po shora dané normě na angažovaného čtenáře, tato snaha pak vrcholí v následujícím období konce 40. a zejména pak 50. let 20. století.

Literatura:

KURKA, L., JEDLIČKA, J. *Výzkumy vztahu knihy a čtenáře v ČSSR*. Praha : Československé ústředí knižní kultury, 1966. Dostupné na WWW: <<http://www.ucl.cas.cz/vv.pdf>> [cit. 2010-10-17].

ŠÁMAL, P. *Soustružníci lidských duší*. Praha: Academia, 2009.

STANDARDS AND RULES FOR READERS

Summary:

The text of the paper is designed as an insight into the problems of standards and rules applied in children's reading and adolescent readership. Also in this sphere of human doing and thinking about it there were and still are valid certain values and norms based on them, which are more or less clearly manifested on the surface of the „case“ called children's reading. Most often, depending on the changing perspective on reading and its influence on the child's and adolescent's personality. The paper is focused on the first half of the 20th century, we are oriented on reading researches and their reflection and their contemporary reviews.

Key words:

reader, non-reader, children, teenagers, leisure reading, research, values, norms, 1st half of the 20th century

Kontaktní adresa:

PhDr. Kateřina Homolová, Ph.D., Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou Pedagogické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, Mlýnská 5, 70103 Ostrava, e-mail: katerina.homolova@osu.cz, tel.: 607 925 692